

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 378.147

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-14

Л.М. ПОТАПЮК,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету*

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРОСТОРИ

Досліджено питання організації інклюзивної освіти у вітчизняному просторі. З'ясовується, що рівень розвитку цивілізації суспільства залежить від його ставлення до людини як найвищої цінності і вимагає поваги, толерантності, доброзичливого ставлення до всіх, а особливо до людей з інвалідністю. Зазначається, що впровадження інклюзії в Україні здійснюється на підставі міжнародних стандартів та загальних цінностей.

Акцентується увага на дитиноцентристській системі освіти, в якій домінує цілісний підхід, що відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної людини та передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти. Основними умовами формування стратегії від інституціалізації до інклюзії є: забезпечення можливості вибору закладу освіти та навчальної програми відповідно до індивідуальних особливостей дитини; здійснення стимулювання досягнень дітей у різних сферах діяльності; забезпечення їх соціально-педагогічного захисту, визнання прав і свобод; інклюзивна компетентність науково-педагогічних працівників і здобувачів.

Зазначається, що в основі інклюзивної вищої освіти лежать принципи: діалогу в рамках педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин зі здоровим оточенням та принципи співіснування, обопільного суверенітету, свободи співрозвитку, єдності та прийняття рішень.

Виділено основні компоненти підготовки викладачів, які необхідні для роботи зі студентами з особливими освітніми потребами (мотиваційний, когнітивний, креативний, діяльнісний). Аналізуються принципи забезпечення ефективності організації корекційно-розвивальної роботи педагогічними працівниками (системності корекційних, профілактичних, розвивальних завдань; єдності діагностики та корекції; корекції; врахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів; комплексності методів психологічного впливу; активного залучення найближчого соціального оточення).

Виокремлено проблеми, які виникають під час організації інклюзивного навчання та його супроводу. Пропонується система профілактичних заходів, які сприяють підвищенню ефективності корекційної роботи під час організації інклюзивної освіти в закладах вищої освіти.

Доведено, що інклюзивна модель освітнього простору передбачає комплексний підхід, який включає в себе систему освітніх послуг (адаптацію навчальних програм та планів, фізичного середовища, методів і форм, використання існуючих у громаді ресурсів, залучення батьків); співпрацю з фахівцями для надання спеціальних послуг особам з особливими освітніми потребами; створення комфортного освітнього середовища.

Зроблено висновок, що основною ідеєю в інклюзивному підході є те, що не особистість має підлаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних відносин, а суспільство має створити належні умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, заклади вищої освіти, здобувачі освіти, особи з особливими освітніми потребами, інклюзивна компетентність, інклюзивна модель.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Рівень розвитку цивілізації будь-якого суспільства в першу чергу залежить від його ставлення до людини як найвищої цінності і вимагає поваги, толерантності, доброзичливого ставлення до всіх, насамперед до тих, хто має особливі потреби. Тому одним з основних пріоритетів розвитку сучасної освіти є забезпечення рівних прав на освіту для всіх дітей, у тому числі для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), дітей з інвалідністю, дітей з інших соціально вразливих груп. Головною метою розвитку суспільства XXI ст. має бути «створення суспільства для всіх». Саме такий цілеспрямований підхід допоможе українському соціуму належним чином сприймати людей з ООП.

Сьогодні інклюзивна освіта набуває широкої популярності та потужної підтримки як в усьому світі, так і в Україні. Зокрема впровадження інклюзії демонструє прагнення нашої держави орієнтуватися на міжнародні стандарти та загальні цінності з метою створення системи допомоги особам з особливими можливостями, забезпечення для них рівних прав і можливостей, визнання цінності кожної особистості на засадах взаєморозуміння, поваги та гуманності. Саме ці зміни констатують про те, що розширення розуміння поняття інклюзії на теренах освітнього простору свідчить про серйозні соціальні зрушення, а проблема інклюзивної освіти набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку теорії і практики вітчизняної інклюзії на основі вивчення зарубіжного досвіду знайшла відображення в наукових доробках як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, що зумовило появу численних публікацій за зазначеною тематикою.

Так, зарубіжні науковці Т. Бут, D. Armstrong, F. Armstrong, H.M. Levin, D. Mitchel, D.L. Ryndak, A.D. Sander, A.D. Treherne, L. Jackson досліджують проблему визначення сутності поняття «інклюзивна освіта». У працях відомих учених Л. Виготського, О. Венгер, О. Запорожця, О. Киричука, Г. Костюка, Б. Корсунської, С. Максименка, Н. Морозової, В. Синьова, В. Тарасун, М. Ярмаченка та інших досліджується проблема розвитку системи спеціальних навчальних закладів, удосконалення їх структури, розробки методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей, ролі корекційного виховання у підготовці дошкільного навчання. Вітчизняні науковці В. Бондар, О. Волошина, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Капська, В. Ляшенко, А. Полударова, Т. Черняєва та інші досліджують основні аспекти інтеграції дітей з особливими потребами в загальноосвітній заклад, їх реабілітації і соціалізації до суспільних норм.

Проблеми виокремлення основних груп дітей, які потребують створення специфічних умов для реабілітації та соціальної адаптації, вивчали І. Бех, В. Бондар, Т. Власова, Є. Мاستюкова, В. Синьов, О. Хохліна, М. Шеремет, М. Ярмаченко. Основні аспекти змісту, особливостей навчання та підготовки до життя дітей з обмеженими можливостями розглядали Т. Білоус, І. Дмитрієва, В. Золотоверх, І. Ванова, В. Липа, Л. Одинченко, В. Тарасун та ін.

Теоретичні, методичні та організаційно-педагогічні аспекти інклюзивної освіти аналізували у своїх наукових доробках О. Акімова, Е. Данілавичюте, Д. Деппелер, Е. Кутепова, Т. Лорман, Д. Лупарт, І. Луценко та ін. І. Іванова, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонов, Л. Марченко, Р. Овчарова досліджували основні підходи соціально-педагогічного інтегрування дітей і молоді з функціональними обмеженнями. Концептуальні основи впровадження інклюзивної освіти в систему вищої освіти України та особливості супроводу навчання студентів з особливими потребами обґрунтовано у наукових доробках В. Бондаря, І. Іванової, І. Калініченко, А. Колупаєвої, К. Кальченко, Г. Нікуліної, Л. Сердюк, В. Синьова, Н. Софій, П. Таланчука та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, проблеми інклюзивної освіти потребують подальшої розробки з огляду на їх актуальність. Актуальність проблеми пов'язана також з наростаючою тенденцією збільшення інвалідності серед дітей і молоді.

Метою статті є обґрунтування теоретичних положень організації та визначення основних шляхів поширення інклюзивної освіти у вітчизняній освітній системі.

Виклад основного матеріалу. Економічне реформування зумовлює визначення нових стратегічних цілей, зокрема забезпечення рівних можливостей для одержання освіти і подальшої активної участі всіх громадян у житті суспільства. На перший план виходить дитиноцентристська система освіти, в якій домінують орієнтація на інтереси дитини, задово-

лення її потреб. Такий цілісний підхід відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної людини і, насамперед, передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти, розвиток різнобічної підтримки і включення у суспільство.

Основною ідеєю в інклюзивному підході є те, що не особистість має підлаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних відносин, а навпаки – суспільство має створити належні умови для задоволення особливих потреб кожної особистості. Основна увага цієї моделі суспільних відносин звернена на автономність усіх людей, їхню участь у суспільній діяльності та соціальних зв'язках. А отже, інклюзивна освіта – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісного навчання шляхом організації діяльності в освітніх установах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей. Визначення оптимальних шляхів і засобів впровадження інклюзивного навчання базується на основі відповідного нормативно-правового, навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення [5, с. 27].

Аналіз опрацьованих наукових джерел показує, що спільними для всіх визначень науковців щодо поняття інклюзивної освіти є такі положення:

- в основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на дотриманні права на освіту для всіх дітей, у тому числі дітей із соціально вразливих груп (дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт тощо);
- позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми;
- максимально значуща участь в освітньому процесі, а не тільки фізична присутність у класі / групі;
- виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних і негативно-го / упередженого ставлення) [8].

Науковці стверджують, що шляхами успішної соціалізації дитини з ООП в умовах інклюзивного навчання виступають: максимально раннє діагностування психофізичних проблем дитини; активність батьків як членів навчальної команди; забезпечення теоретико-методичної підготовки вчителів для роботи з особливими дітьми; створення та реалізація системи співпраці та взаєморозуміння сім'ї з педагогами особливої дитини; встановлення тісного особисто-професійного контакту асистента особливої дитини з учителями школи; одним з основних напрямів роботи зі шкільним соціумом має бути формування толерантності, визнання особливостей кожної особистості, виховання милосердя та гуманності [7, с. 74].

А отже, в основу інклюзивної освіти покладено ідеологію, яка виключає будь-яку дискримінацію та одночасно створює відповідні умови для отримання якісної освіти для таких дітей. Інклюзивна освіта визнає, що всі діти можуть повноцінно навчатися, а їх відмітні особливості гідні поваги та є джерелом навчального досвіду для всіх учасників навчально-виховного процесу [6].

Варто зазначити, що становлення інклюзивної освіти в Україні відбувається значною мірою на основі зарубіжного досвіду. Уперше інклюзія була підтримана Всесвітньою декларацією прав людини (1948) і відображається у всіх міжнародних документах у сфері освіти. Найбільш досконалим і розвинутим законодавством у галузі інклюзивної освіти є законодавство Канади, Кіпру, Данії, ЮАР, Іспанії, Бельгії, Швеції, Великої Британії, США.

В Україні рух зі створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в загальноосвітньому просторі активізувався в 90-х роках ХХ ст. і був ініційований батьками таких дітей та недержавними організаціями. З 1996 р. благодійна організація Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» реалізувала програму «Інклюзивна освіта». У 2001 р. МОН України, Інститут спеціальної педагогіки НАПНУ та Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» започаткували науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх закладах», метою якого була розробка і реалізація механізму інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади, ранньої інтеграції цих дітей у соціальне середовище з урахуванням їх типологічних та індивідуальних особливостей [1].

Після 2010 р., коли було розроблено і затверджено низку нормативно-правових актів, інклюзивна освіта стала підтримуватися законодавчою базою України [1]. Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» має велике значення для впровадження інклюзивного навчання в дошкільних, загальносередніх та вищих закладах [2].

Отже, бачимо значне зростання наукового інтересу до створення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти (ЗВО). Зокрема чимало дослідників визначають інклюзивну вищу освіту як інноваційну стратегію від інституціалізації до інклюзії; систему освітніх послуг з обов'язковим поєднанням елементів як спеціальної, так і інклюзивної освіти, в якій домінують орієнтація на інтереси дитини, задоволення її комунікативно-пізнавальних можливостей, соціальна адаптація освітнього простору до потреб осіб з ООП.

Основними умовами формування цієї системи є: забезпечення можливості вибору закладу освіти та навчальної програми відповідно до індивідуальних особливостей дитини; здійснення стимулювання досягнень дітей у різних сферах діяльності; забезпечення їх соціально-педагогічного захисту, визнання прав і свобод тощо.

З огляду на це науковці переконують, що в основі інклюзивної вищої освіти лежать принципи: діалогізму в рамках педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин зі здоровим оточенням та принципі співіснування, обопільного суверенітету, свободи співрозвитку, єдності та прийняття рішень тощо [9, с. 426]. Зазначені принципи допомагають створенню сприятливої соціальної ситуації для розвитку осіб з ООП, забезпеченню рівного доступу до здобуття якісної освіти, засвоєння певних форм соціальної поведінки.

А отже, створення такого інклюзивного освітнього середовища у ЗВО гармонізує розвиток фізичних і духовних сил, здібностей, обдарувань особистості, оптимізує реалізацію потенціалу в умовах гуманізації суспільства, формування внутрішньої інтелектуально-моральної свободи особистості студента, орієнтує на соціально значущі духовні цінності, розвиток різнобічної підтримки щодо визначення її права на одержання рівних з іншими можливостей і активне включення у суспільство. Водночас аналіз наукових досліджень показує, що організація інклюзивного навчання та його супроводу в умовах ЗВО України має чимало серйозних недоліків. Серед них: професійна невідповідність педагогічних кадрів, необхідних для роботи зі студентами з ООП; недостатній рівень інклюзивної компетентності викладацького складу; низький рівень супроводу «особливих студентів»; недостатнє спеціальне обладнання аудиторій, тренінгових кімнат та облаштування безбар'єрного освітнього середовища ЗВО; недостатній ступінь розвитку нормативно-правової бази, неналежне додаткове фінансування інклюзивних закладів; академічна перевантаженість навчальних програм, які важко адаптувати до освітніх потреб зазначеної категорії; низький рівень навчально-методичного забезпечення; негативне ставлення батьків повносправних дітей до інклюзивного навчання; відсутність умов для творчого особистісного розвитку студентів з ООП в умовах інклюзії.

Зазначені проблеми значно впливають на ефективність організації інклюзивного навчання у ЗВО і потребують негайного вирішення.

При розв'язанні специфічних завдань у закладі освіти необхідно враховувати певні тісно взаємопов'язані фактори: перегляд змісту і методів вищої освіти для підготовки педагогів до роботи в інклюзивних закладах, що передбачають своєрідність реалізації освітньої парадигми, орієнтованої на пізнання і врахування індивідуальних потреб осіб з ООП залежно від віку, характеру, ступеня порушення, якостей особистості; необхідність підтримки високого рівня викладання, що зумовлює пошуки «власного стилю» викладання, який має характеризуватися високим професіоналізмом та індивідуальним підходом до кожного студента; використання інтерактивних форм навчання, що дають змогу долучити студентів до практичної діяльності в рамках інклюзивної освіти; налагодження тісної взаємодії викладачів ЗВО з інклюзивними освітніми закладами для уточнення змісту навчальної і виробничої практик та проведення наукових досліджень [3, с. 8–9].

Зазначене вище переконує в тому, що ще однією з основних умов забезпечення якості освітніх послуг у системі інклюзивної освіти є інклюзивна компетентність як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів освіти.

Інклюзивна компетентність викладача визначається як досягнутий рівень сформованості соціально-психологічної складової (сукупність психологічних якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, що сприяють активній взаємодії із соціумом, налагодженню контак-

тів з різними групами та індивідами, активну соціальну роль) і спеціальної, що включає мотивацію до роботи в інклюзивному освітньому закладі і володіння спеціальними навичками професійної діяльності [4]. Інклюзивна компетентність студента розуміється як інтегральна особистісна соціально-психологічна характеристика, яка включає в себе сформованість емпатії, готовність до продуктивної співпраці з іншими здобувачами з особливими потребами і володіння навичками надання психосоціальної підтримки в умовах інклюзивного середовища [4].

Підготовка педагогічних кадрів, яка необхідна для роботи зі студентами з ООП, передбачає наявність певних компонентів готовності до інклюзивної освіти. Серед них варто виділити мотиваційний (сукупність стійких мотивів в умовах інклюзивної освіти, визнання кожної дитини суб'єктом освітньої діяльності, формування внутрішньої готовності до позитивного сприйняття вихованців з порушеннями психофізичного розвитку); когнітивний (система знань і уявлень про особливості психофізичного розвитку та побудови на цій основі педагогічного процесу); креативний (креативність педагога сприяє створенню нових матеріально-духовних цінностей і розвитку творчого потенціалу осіб з ООП) та діяльнісний (включає в себе способи і прийоми реалізації професійно-педагогічних знань у роботі з цією категорією осіб, формування у педагогів відповідних професійних компетенцій) компоненти.

Комплексне застосування зазначених вище компонентів дасть можливість змодельовати таке освітнє середовище, яке створить належні умови для задоволення особливих потреб кожної особистості з метою її успішного розвитку та самореалізації в житті; вдосконалення змісту й методики реалізації складових педагогічного процесу; подолання усталених негативних соціальних стереотипів та упередженого ставлення до осіб з ООП; трансформації державної соціальної політики щодо визнання її прав і свобод; створення і розширення системи освітньої і професійно-трудової підготовки осіб з ООП в державні й недержавні структури.

З огляду на це бачимо, що визначальними умовами реалізації інклюзивного навчання у ЗВО є: особистісно-діяльнісний підхід до навчання; корекційно-розвивальне навчання, спрямоване на засвоєння змісту освіти; оптимізація соціальної ситуації розвитку; орієнтація на антропологічну концепцію освітніх послуг, що надаються в академічному середовищі.

Для забезпечення ефективності організації корекційно-розвивальної роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища науково-педагогічним працівникам варто дотримуватися певних принципів, серед яких:

- принцип системності корекційних, профілактичних, розвивальних завдань [11];
- принцип єдності діагностики та корекції;
- принцип корекції;
- принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів;
- принцип комплексності методів психологічного впливу;
- принцип активного залучення найближчого соціального оточення.

Оскільки ефективність корекційної роботи значною мірою залежить від оптимального вирішення організаційних питань усіма членами команди, для педагогічних працівників необхідно систематично проводити спеціальні курси підвищення кваліфікації; для батьків та педагогічних працівників – консультування щодо порядку організації інклюзивного навчання, семінари зі спеціалістами відділів освіти, методичних кабінетів, інклюзивно-ресурсних центрів; для закладів освіти – забезпечувати спеціальними навчально-методичними посібниками, активізувати у закладі освіти діяльність служби «Телефон довіри», у своїй діяльності педагогам застосовувати різноманітні методи і методики, які можуть застерегти осіб з ООП від негативних станів, моделювати позитивно-емоційний стан, формувати адекватну міжособистісну поведінку та самооцінку, розвивати компетентності зі спеціальної педагогіки та психології в роботі з особами з ООП, здійснювати систематичну інформаційно-просвітницьку роботу з іншими здобувачами та педагогічними працівниками щодо особливостей осіб з ООП і формування адекватного ставлення до них.

Важливе значення в організації якісного процесу інклюзивної освіти має комплексний процес (включає в себе здобуття освіти дитиною, її психолого-медико-педагогічної допомоги, з урахуванням здоров'я, узгодженість дій з батьками), що дістав назву «психолого-педагогічний супровід». Психолого-педагогічний супровід дасть змогу забезпечити необхідність вирішення певних проблем і протиріч особистісного розвитку осіб з ООП, підвищення їхньої соціальної активності та сприятиме розвитку інтелектуальних процесів.

А отже, інклюзивна модель освітнього простору передбачає цілісний підхід, який включає в себе систему освітніх послуг (адаптацію навчальної програми та плану, фізичного середовища, методів і форм навчання, використання існуючих в громаді ресурсів, залучення батьків); співпрацю з фахівцями для надання спеціальних послуг особам з ООП; створення комфортного освітнього середовища, що передбачає рівний доступ до здобуття якісних освітніх послуг та повноцінну соціальну адаптацію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система інклюзивної освіти – це система нового типу, характерна для нового століття і створена за його потребою та вимогою. Інклюзивна освіта є одним з основних інститутів соціальної інтеграції, що передбачає побудову такого освітнього середовища, яке дозволить кожній дитині навчатися разом з усіма в закладі освіти, але на рівні своїх можливостей, тобто узгодить протиріччя між рівними правами осіб з обмеженими можливостями у виборі життєвого шляху, форми освіти, освітніх послуг і фактичною нерівністю можливостей різних соціальних груп (здорових людей і людей з відхиленнями розвитку) в реалізації цих прав.

Перспективою подальших пошуків є дослідження особливостей психолого-педагогічного супроводу осіб з ООП в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Список використаної літератури

1. Про затвердження концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН України від 01 жовтня 2010 р. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 27.02.2021).

2. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова КМУ від 14 лютого 2017 р. № 88. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/249763547> (дата звернення 15.02.2021).

3. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2015. Вип. 1/33 С. 4–11. URL: http://dspu.edu.ua/pedagogics/arhiv/33_1_2015/3.pdf (дата звернення 01.03.2021).

4. Базика Є.Л. Інклюзивна освіта вищого навчального закладу як предиспозиція успішної соціалізації студентів з особливими потребами. URL: www.ippobuk.cv.ua/images/Oleksyuk/.../ststtia-bazyka.pdf (дата звернення 02.03.2021).

5. Данілавичюте Е.А. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. К.: А.С.К., 2012. 287с.

6. Колупаєва А.А. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А. Колупаєвої. К.: А.С.К., 2012. 308 с.

7. Нетьосов С.І., Ляшенко В.В. Шляхи забезпечення освіти особливої дитини в умовах інклюзії *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2019. № 1 (17). С. 70–77.

8. Основні поняття: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн, розумне пристосування. *Всеукраїнський фонд «Крок за Кроком»*. URL: <http://ussf.kiev.ua/a/FAQ1.html> (дата звернення 27.02.2021).

9. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: дис. ... д-ра пед. наук. Старобільськ. 2016. 570 с.

10. Zavatskyi V.Yu., Piletska L.S., Zavatska N.Ye., Semenov O.S., Blyskun O.O., Blynova O.Ye. Yaremchuk V.V., Popovych I.S. Systematic Rehabilitation of Student Youth with Post-Traumatic Stress Disorders under Conditions of the Armed Conflict in Eastern Ukraine. *Revista ESPACIOS*. 2020. Vol. 41 (6). P. 20. URL: <http://www.revistaespacios.com/a20v41n06/20410620.html>